

18. YY.'DA YAZILMIŞ BİR DİVAN EDEBİYATI TERİMLERİ
SÖZLÜĞÜ —MÜSTAKİMZÂDE'NİN *İSTİLÂHÂTÜ'Ş-Şİ'RİYE'Sİ*—

II

HARUN TOLASA

Türk-İslam Kültürünün en verimli isimlerinden biri de muhakkak ki, Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi'dir. 1719 (Recep-1131) da İstanbul'da doğmuş, 1788 (Şevval-1202)'de yine İstanbul'da ölmüştür. Babası devrinin ilim adamlarından müderris Mehmet Emin Efendi (ölm. 1750)'dir. Müstakimzâde öğrenimini bitirdikten sonra baba mesleğini sürdürmek ister ve bu konuda bazı teşebbüslerde bulunur; fakat olumlu bir sonuç alamaz. Girdiği bir müderrislik imtihanını, «hıffet-i lihye» nedeniyle kazanamayınca (daha doğrusu kazandırılmayınca), bir daha resmi bir görev isteğinde bulunmayarak köşesine çekilir. Ancak, ilim ve kültür yolundan ayrılmaz¹; maddi darlık ve sıkıntı içinde geçen bütün hayatını bu yolda sarf eder.

Müstakimzâde hayatı boyunca, küçüklü büyüklü, telif, tercüme, adapte yüzü aşkın eser yazmıştır. Çağının ilim kültür dallarının pek çoğuyla ilgilenen bu zât, geriye bunların hemen hepsinde, bir eser bırakır². Özellikle biyografi dalında verdiği *Devhatü'l-Meşâyih*, *Mecelletü'n-Nısâb*, *Tuhfe-i Hattâtîn* gibi eserlerinin büyüklüğü ve değeri, kendi zamanından beri herkesin malûmudur. Onun, diğer eserlerinin de gerek kendi çağı ve gerekse günümüz için çeşitli açılardan önem ve değer taşıdığı muhakkaktır. Bunlardan biri de, bu pek çok kitap ve risâle (kıtapçık) arasına sanki sıkışıp kalmış gibi duran «*Istılâhâtü'ş-Şî'rîye*» adlı, küçük, altı yapraklık eserdir.

1 Müstakimzâdenin hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. *Tuhfe-i Hattâtîn*, hazırlayan : İbnülemin Mahmut Kemal İnal, İst. 1928 s. 3-85 (Önsöz).

2 Bu eserlerin bir listesi ve haklarında gereken temel bilgiler için, bir önceki not'da belirtilen kitab'ın, İ.M. Kemal İnal tarafından hazırlanmış önsözüne bkz.

Süleymaniye Kütüphanesi fişlerini karıştırırken rastladığımız bu küçük risâle üzerine, konuya duyduğumuz yakın ilgi dolayısıyla eğildik. Eserin muhtevası bize, hacmiyle kıyaslanamayacak kadar büyük ve değerli geldi. Hakkında yaptığımız bir tanıtma ve değerlendirmeyi III. Milletler Arası Türkoloji Kongresi (Eylül-1979)'nde bildiri olarak sunduk³. Eserin metninin yayınlanmasını yararlı ve hatta zaruri gördük; burada da bu görevi yerine getiriyoruz.

Eser metnine geçmeden önce, hakkında şu kısa bilgiyi vermek sanırız yerinde olacaktır : *Istılâhâtü's-şî'rîye*, Divan Edebiyatı döneminde yazılmış bir Divan Edebiyatı terimleri sözlüğüdür. Her ne kadar adı «Şiir Terimleri» ise de, bir yandan, içinde şiir dışı bâzı terim ve deyimler (meselâ : tercüme, rakam, fihris vb.) bulunması, diğer yandan, şiir unsurunun (ve dolayısıyla şiir sözünün) o devir edebiyatımızda, Tanzimat'tan sonrakine oranla çok daha ağırlıklı ve geniş kapsamlı olması bakımlarından, eseri, Edebiyat terimleri şeklinde anmayı uygun gördük.

Istılâhâtü's-şî'rîye'nin yazılış tarihi 1773 (Hic. 1187)'dür. Kabul edilebileceği üzere, Müstakimzâdenin bu eserine kadar, doğrudan ve müstakil bir edebiyat sözlüğü olarak bilinen ilk eser, Muallim Nâci'nin, 1889 (1307)'da basılmış olan *Istılâhât-ı Edebîye*'sidir. Böylece, *Istılâhâtü's-şî'rîye*'yle, bu tür eserlerimizin başlangıcı bir yandan yüz küsur yıl eskiye gitmiş oluyor; diğer yandan da, bu başlangıcın Tanzimatla olmadığı, Divân Edebiyatımızın kendi devrinde de bu tür faaliyetlerin bulunduğu gerçeği su yüzüne çıkıyor. Eminiz ki, bu alana eğilenler çoğaldıkça, ilgi ve çalışmalar arttıkça, bu ve buna benzer eserlerimizin başlangıcı hem daha eskiye gidecek, hem de örneği çoğalacaktır.

Istılâhâtü's-şî'rîye'de elli dokuz edebî terimin tanımı yapılmaktadır. Bazı maddelerde, sözkonusu terimle yakından ilgili bir başka terimin (meselâ, Terkib-i bend'in Terci-i bend maddesinde verilmesi gibi) tanımlandığı da görülebilir. Bunlar hesap edilirse tanımı yapılan edebi terim sayısı altmışı geçer. Bütün terimler, alfabetik bir düzen içerisinde verilir. Bu yönüyle *Istılâhâtü's-şî'rîye*'nin, *Istılâhât-i Edebîye*'den ileri olduğu da görülür. Mevcut terimlerin bir kısmında sâdece tanım yapılır. Bir kısmında da, tanımın yanı sıra bazı açıklamalara gidildiği, örnekler verildiği, hattâ kısa kısa yorum ve değerlendirmelerde bulu-

3 Bu bildiri, «18.yy.'da Yazılmış bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü : Müstakimzâdenin *Istılâhâtü's-şî'rîyesi* I» başlığıyla, bir makale olarak, *E.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*'nin ikinci sayısında basılmak üzeredir.

nulduğu da olur. Bu bilgi ve yorumlardan bir kısmı, bizim Şu ana kadarki bildiklerimizden veya sandıklarımızdan farklı olması dolayısıyla bil-hassa önemli ve dikkat çekicidir⁴. Dikkat çeken bir husus da, yapılan tanım, verilen bilgi ve örneklerin bir kısmı için yazarımızın şahıs ve kitap ismi olarak bir takım kaynaklar belirtmiŐi olmasıdır⁵.

Eserin ilk iki yaprağı bir baŐlangıç, bir önsöz (veya giriş) durumundadır. Bizzat kendisinin «dibâce zeyli» diye adlandırdıđı⁶ bu kısımda yazarımız, aruz vezni, Şiir, Şair üzerinde genel bir tanıtma yapar; kendi devrinin aruz ile Şiir arasında var olduğuna inandığı sıkı iliŐkiye değinir ve hemen sonra, Kur'ân-ı Kerim'in, sırasıyla, 26; 36; 53; 69 sure ve 224-227; 69; 3-4; 40-41. ayetlerindeki Şiir ve Őâir üzerine olumsuz görüŐlerin yorumuna geçer. Müstakimzâde'nin buradaki ana görüŐü, Kur'ân-ı Kerim'in Şiiri ve Őâiri reddetmediği, sâdece onu bir ayırımı tabi tuttuğu şeklindedir. Bu görüŐü doğrultusunda da, gerek yine bizzat Kur'ân-ı Kerim'den ve gerekse Hz. Muhammed'in hayatından ve sözlerinden kanıtlar, örnekler getirir. Bunlardan sonra da «İstiâre» terimiyle asıl sözlüğüne baŐlamıŐ olur.

Istılâhâtü'Ő-Şi'rîye'nin Şu anda elimizde iki nüshası vardır. Her ikisi de Süleymâniye Kütüphanesi'ndedir. Biri bu kütüphanedeki «Pertev Paşa, no. 625/18» deki yazma'nın 130-136. yaprakları; diğerleri de «Esağ Efendi no. 1684/5» deki yazmanın 33-42. yaprakları arasındadır. Mevcut kataloglarda bir başka nüshaya rastlanamamıŐtır. İbnülemin Mahmut Kemal Bey de, *Tuhfe-i Hattâtîn* önsözünde bu eseri, «Şiire dâir ta'rîfâtı ve aruz, ihâm, cinâs, tahmîs, tesbi, tashîf, ta'miye, taktî', tartîn, terci-i bend ve emsâli istılâhât-i Şi'rîyeyi Őâmildir. İsmi târîh-i tesvididir», diye tanıttıktan sonra dipnotda bu iki nüshayı verir⁷.

Her iki nüshada da istinsah târihi yoktur. Bunlardan Pertev Paşa nüshası yazı ve ifâde itibariyle daha özenli ve düzgündür. Eserin aŐađıda verdiğimiz çeviri yazılı metni için biz bu nüshayı esas aldık. Diğerini de dâima gözönünde bulundurduk. Arada sırada çıkan ve mânâya etki eden bâzı farkları, yerine ve önemine göre, ya metin içinde parantezle veya notlara aktararak belirtmiŐ olduk. Çeviri yazıya esas olan nüsha'nın sahife kenarlarında bâzı notlar vardır. Aynı elden çıktığı kesin olan bu notların bir kısmının metne girmesi gerektiği kanaatına vardık ve metne

4 Yukarıda adıgeçen tanıtımımızda bunlar tek tek belirlenip deđerlendirilmiŐtir.

5 Bunlar üzerine ilerde ayrı bir çalıŐma yapmayı düşünmekteyiz.

6 Bkz. Metin : 134 a («Şiir» maddesi).

7 Bkz. *Ada geçen eser*, s. 72.

soktuk; ancak, bu durumu not düşerek belirttik. Bir kısmını da doğrudan notlara aktardık.

Bu kısa bilgi ve açıklamalardan sonra eserin metnine geçebiliriz.

(130b) El-ḥamdü-li-llahi'l-lezî isteṣna's-ṣu'arâe's-şulehâe 'ani'l-gâvîn şiyâneten 'ammâ kâlû fî ḥaqqi'l-Ḳur'âni'l-mübîn. Ve hüve tenzilün min Rabbi'l-âlemîn. Ve's-şalâtü ve's-selâmü 'alâ men lâ yenbağî lehü's-şi'rü'l-meşhûr. Ellezî esnedühü ile'l-Kelâmi'l-Ḳadîm. Ellezi mâ hüve bi-ḳavli şâ'irin ma'mûr. Ve âlihi ve şahbihi ellezinehüm süllemü selâlimi'l-aḳli ve's-şu'ûr. Ve ma'a zâlike fi'l-Ḳur'âni kelâmün muḳaffâ ve mevzûn lâkin lâ 'ale'l-kasdi'l-meşhûr. 'Aşame-llâhü'l-gayûr 'ibâdehe's-şâliḥîn ellezine lâ yeşhedüne'z-zûr ve lehüm cezâen mevfüra.

Emmâ Ba'd : Ma'lûm ola ki ṭab'-ı selim-i vekḳâd ve zihn-i müstakim-i nekḳâd şâhibi olan kimesneler fenn-i 'arûzu muḥtâc olmazlar. Zîrâ ki, vicdân-ı insân ebyât-ı manzûmeniñ rekâketin ve eş'âr-ı mevzûneniñ seḳâmetin, kuvvet-i zekâ-yı ṭab' hükmiyle temyîz idüp bilür dimişlerdür. Lâkin şâhib-i ṭab'-ı mühezzeb olmayan kimselere kuvvettür; 'arûz bilmek sebebi ile beyt'i mevzûn okurlar. Zîrâ 'arûz mîzândur; anıyla beyt'iñ ḥiffet ve sîkleti bilinür. Ba'zı beyt olur ki, 'arûzî'ler ḳatında mevzûn, ammâ ṭab'a bî-vezn gelür ve şaḳil görünür. Zîrâ ('Arab) şâ'irleri bir beyt'de aşl'dan fer'a varurlar, fer'den aşl'a giderler. Bir mışra'ı aşl üzerine ve bir mışra'ı fer' üzerine söylenür. Ṭabî'at anı temyîz idemez. Pes hem ṭabî'at ve hem 'arûz lâzım imiş.

Eş'ârda ba'zı ıstılâhât-ı 'arûziyyeyi, lâzım oldu ki, beyân idelim. Evvelâ, muṭlaḳâ Şİ'R, lügatde 'ilm ve fehm, ya'nî bilmekdür ki, (maşdardur); dânisten ve şinâhten, fârisisidür. «Leyte şî'ri», bileydin ve bilsem idi, dimekdür. Ehl-i nazm ve vezn-i ṭab' şâhibi olup kelâm-ı mevzûn söyleyen kimesneye şâ'ir ve cem'inde şu'arâ dirlir. Ve bu ma'nâda şî'riñ ta'rifi, ḳaşd'a karîn muḳaddemâti muḥayyeleden mürekkeb ve müellef ve müretteb olan kelâm-ı muḳaffâ ve mevzûndür. Mevzûniyyeti, ḳaşd'a muḳârenetle ḳayd olunduğu cihetden, keyfe me't-tefaḳ mevzûnen şudür-yâfte süḥan, cümle-i insicâmdan ma'dud(d)ur ki, meşelâ Nazm-ı Kerîm'de, «Embet'allâhü nebâten ḥasenen; Elkûhü 'alâ vechi ebî ye'ti başiren; T'allâhi leḳad âşerek'allâhü 'aleynâ; Ḳâle femâ ḥaṭbüke yâ Sâmiriyy; Ḳul hüve'r-rahmânü âmennâ bih; Len tenâlül-birre ḥattâ tünfikû; (131 a) Nakzifü bi'l-ḥaqqi 'ale'l-bâṭıl; Ve ümli lehüm inne keydî metîn; Hâzihî cennâtü 'adnin fe'dḥulûhâ ḥâlidîn» emşâli âyât-ı kirâm vukû'ı, «Ve lâ

raḥbin ve lâ yâbisin illâ fi kitâbin mübîn¹ derc-i dürc-i i'câzisine maḥmûl olup Şeyh Lekânî Cevhere'sinin şerḥ-i kebîrinde ve Şadrüddin Mollazâde Fâzıl Emîn, Fevâ'id-i Ḥaḳâniyye'de ve Okçuzâde Nişancı Şâhî Beyiñ âyât-ı mevzûnesi² ve sâyir'ulemâ-yı bedî', her baḥr-ı 'arûzdan Nazm-ı Kerîm'de âyât-ı 'adîde istiḥrâc ve beyânları, 'urefâ-yı zurefâ'ya 'acîb-i pesendîde ğarîb-i nâ-şinîde'dür. Ve nümûne-nümâ-yı belâgat ve i'câz-ı Kelâm-ı Qadîm olan eḥâdiş-i feşâhat-rehîn daḥi, kavli-i şâ'ir olmaḳdan berî ve şeyn-i eş'ârdan 'arî ve nâṭıķı Resûl-i Kibriyâ ve mantûķı, mazhar-ı «mâ yanıķı 'ani'l-hevâ»³ iken, hezâr âşâr-ı dürer-bâr-ı sencîde-i evzân-ı eş'âr⁴ bulunmak, eşer-i irticâl-i kemâl-i belâgat ve şemere-i i'câz-ı lisân-ı pür-feşâhat olduĝun idrâk idemeyüp isnâd-ı şâ'iriyetden ğayri vech bulmadılar. O daḥi, «mâ lâ yenbaĝı»⁵ olmasını, «mâ 'allemnâhu» ifâdesiyle Kelâm-ı Qadîmi tenzîh, «ve mâ hüve bi-kavli şâ'ir»⁶ kerîmesiyle zunûn-ı Kureys-i seyyi'e olmasına tenbîh buyuruldu.

Âyât-ı Kirâmîñ, mevzûniyyetden ğayri, ba'zı ümûra târiḥ bulunmaḳ daḥi ğarâib-i i'câziyyedendür ki, ez-cümle, ibtidâki âyet-i kerîme vâlid-i merhûmuñ sene 1093 vilâdetine ve âyât-ı uḥar'dan daḥi, «Hâzihi cennâtü» lafzı, riḥletine târiḥ olur.

Eḥâdiş-i manzûme'de daḥi, «İşteddî ezmetü tenfericî; El-ḥiddetü lâ-ta'terî illâ ḥıyâra ümmetî; El-ḫalfü ḫınsün ev nedemün; El-müsteşâru mü'temen; El-mü'minü mir'âtü aḥli'l-mü'min; Terkü'd-dü'âi ma'siyetün; Şümû teşihḥü; Lâ-terfe'u'l-aşvâte fi'l-mesâcid; Lidû li'l-mevti vebnû li'l-ḫarâb; Leyse 'alâ müsâfirin cüm'atün» emşâli eḥâdiş-i şerife varîd

1 Bu ifade, Kurân-ı Kerîm'den bir âyetin son kısmıdır. Tümüyle âyet şöyledir : «Gaybın anahtarları onun yanındadır. Kendinden başkası bunları bilmez. Karada ve denizde ne varsa hepsini o bilir. Onun ilmi dışında bir yaprak dahi düşmez. Yer in karanlıkları içindeki tek bir tane, yaş ve kuru hiç bir şey müstesna olmamak üzere hepsi apaçık bir kitapdadır. (Sure : 6, Ayet : 59).

2 Okçuzade Mehmet Şâhî Bey (ölm. 1629/1630, İstanbul)'in «Nazmü'l-Mübîn fi Âyâtü'l-Erbein» adlı eserinin kasedildiğini sanmaktayız.

3 Kurân-ı Kerîm : Sure, 53 âyet, 3-4 : «O (Hz. Muhammed), kendi re'y ü hevâsından söylemez. O (Kurân), kendisine (Allahdan) gelen bir vahyden başkası değildir». Metindeki ifade bu iki âyetin ilkidir.

4 Bu ifade, Pertev Paşa nüshasında şöyledir : «Hezâr âsârı, dürerbâr-ı sencîde-i evzân-ı eş'âr». Biz, Esat Efendi nüshasındaki şekli tercih ettik.

5 Gerek bu ve gerek biraz sonraki «mâ 'allemnâhu» ifadeleri, Kurân-ı Kerîm'in şiirle ilgili bir âyetinden alınmış ifadelerdir. Ayetin bütünüyle anlamı şöyledir : «Biz ona şiir öğretmedik. (Bu (Bu) ona yakışmaz da. O (nun getirdiği kitab) bir öğütten ve (hükümleri) açıklayan bir Kurândan başkası değildir». (Sure, 36; âyet, 69).

6 Kurân-ı Kerîm'in yine şiir ve şaire ilgili bir diğ er âyeti olup tümüyle anlamı şöyledir : «O (Kurân) bir şair sözü değildir, ne az inanır ,adamlar) sınız siz.» (Sure, 69; âyet, 41).

olmuşdur ki, müşârun ileyh Okçızade'nin âzmâyiş-i tab'ı olan «Ahsenü'l-Hadîs» nâm kitâb-ı kemyâb ve Molla Câmî «Hadîs-i Erbe'in»'i, bâbda tuhf-e üli'l-elbâbdur.

Ve eş'âr-ı şuarâdan hezâr şad hezâr ebyât ve eş'âr, zebân-güzâr-ı dürrer-bâr-ı Nübüvvet-medârları olurdu.

Ve li-hâzâ, murâd-ı Rabbü'l-'ibâd te'âlâ 'ani'l-endâd, Qur'an-ı Kerîm ve Fırkân-ı Kâdîm, şâ'irden şudür bulmaktan ve eş'ardan olmaktan tenzîh ve tebriye ile tenbîhdür. Yohsa, (131 b) ser-levha-i dîvân-ı Risâlet ve beytü'l-kâşîd-i manzûme-i Nübüvvet 'aleyhi't-ta'hiyye cenâbları, şî'rden ve inşâd ve istinşâddan ve manzûme-gûy olmak ve istimâ'ından memnû' ve mâni' degüller idi.

Vezn eger mûcib-i nokşân bûdî

Lafz-ı mevzûn ne zi Qur'an bûdî'

Eş'âr ile temessül ve itti'âz buyurub ve kelâm-ı mevzûn, evka'-ı fi'n-nefs oldığın iş'âr buyurdukları kütüb-i hadîsde ve Câmî'-i Süyûtî'de⁸ Bâb-ı Kâne'de mebsut'dur. Hatta dürr-i menşûr hâvî olduğu âşâruñ birinde gelmiş ki, «Lâ be'se bi's-şî'ri» ilâ âhirihi, ya'ni, zulümden dâd almak ve faqr'dan halâş bulmak ve mazhar olduğu ihsân mukâbilinde teşekkür eylemek, bunlardan birini murâd iderse, şî'ir söylemekde beis yokdur, buyrulmuş. Şerîd-i şahâbî'den, eş'âr-ı Ümeyyetü'bnü Ebi's-Şalt-ı Câhilî istinşâd buyurub, «Eslime şî'ruhu» kelâm-ı şerîfiyle, şî'riñ kendine, zevî'l-'ukûlden değil iken, «islâm» isnâdıyla teşrîf buyurdular⁹. Ve aşhâb-ı kirâm'dan Hassân ve Lebîd'in eş'ârın istiş'âr ve istihsân ve bir esîri, Quss nâm şâ'iriñ neslinden bulunmağla âzâd ve şâdân buyurub ve hadîs-i âher'de, «şî'ri te'allüm idin ki, lisânınız selîka-i 'Arab'a nâil olur.» buyurdular.

«Ve inne mine's-şî'ri le-hikemen»¹⁰ dahi buyurub, eş'âr, me'haz-ı hikmet oldığın iş'ardur. Zirâ ekşeri, neşâyihi hâvidür. Hasen'i, sâir kelâm gibi hasen ve kabîhi, kabîhdür. Farkları ancak nazm u vezn'dür, Anıñcün,

7 Abdurrahmân Câmî (ölm. 1492)'ye ait olan bu beytin anlamı : Vezn bir noksanlık sebebi olsaydı, Kur'anda vezinli söz bulunmazdı.

8 Celaleddin Abdurrahman Süyûtî (ölm. 1505); «Camî's-sağîr» adlı hadis kitabının sahibi; «Câmî'-i Süyûtî» ile kastedilen bu kitaptır.

9 «Eslime şî'ruhu» : Onun şiiri müslüman oldu. Bu konuda bir başka rivayet de şudur : Adı geçen şairin şiiri Hz. Muhammed'in huzurunda okumuş. Her beyit sonunda Hz. Muhammed, «Devam et, Umeyye b. Salt neredeyse müslüman olayazmış.» buyurmuş.

10 «Muhakkak ki şiirin bir kısmında hikmetler vardır».

nazm-ı ḥâsen sâhiblerini, «İlle'l-lezîne âmenû» ve 'amili's-şâlihâti ve zekuru'l-lâhe keşîran»¹¹ kerîme-i müstesnâsı ile tavşîf ve tekrîm buyurdular.

Ve 'ulemâmız dimişlerdür ki, işâret-i naşş ile 'ayândur ki, eger mümin-i kâmil, ehl-i şalâh ve erbâb-ı zikrden olursa, vezn-i tab' ve fenn-i şîr aşhâbı bulunanları, sâ'ir şulehâ-yı sâde levhândan efçâllerdür. Ve Qur'ân-ı Kerîm'den soñra, belâgat, eş'âra münḥaşır olması bedî'î ve bedihî'dür. İ'câz-ı Qur'ân dahi anuñla zâhir olması sebebiyle, «fi hâzâ merretün ve fi hâzâ merretün» buyurdular. Ya'nî, ba'zı evkatda Qur'ân-ı Kerîm'de idâre-i pergâr-ı efkâr ve ahyânen eş'âr-ı 'Arab'da âzmâyiş-i tab'la icâle-i enzâr olına ki, İmâm-ı Süyûfî, İmâm-ı Nevevî'den rivâyet eylediği üzre, eş'âr-ı 'Arab ile iştiğâl eylemek farz-ı kifâye'dür. Zîrâ, anlar müstesḥedât'dur; Qur'ân-ı Kerîm'in (132 a) mu'cize olduğu anıñla ma'lûm olur.

Ve Ḥassân cenâbına, kürsî maḳâmında bir minber vaż'ıyla tekrîm ve «İnna'l-lâhe le-yüeyyidü Ḥassâne bi-Rûḫi'l-Ḳuds»¹² tevķîri ile ta'zîm ve «Allâhümme eyyidhü bi-Rûḫi'l-Ḳuds» deyü hayır dü'â ile tefḥîm buyurmuşlardır. Ve Ka'b bin Züheyr cenâbına, maḥsûd-ı ferve-i vezâret ve mağbûṭ-ı şervet-i şadâret olan «Bürde», ile benâm, hırķa-i sa'âdet ilbâs'ıyla ikrâm buyurup ka'bını i'lâ ve şadrını teşrîḫ ve ḳaşîdesiniñ ba'zı kelimâtını taşhîḫ buyurdıkları, ilâ âḫiri'l-ehmân, şeref-dih-i zümre-i şâ'irân-ı ehl-i îmân ve şu'ûr olmuşdur. Ve Nâbiğa şöhret, Ebû Leylî Ḳaysü'l-Ca'dî nâm şâ'ir şaḫabî bu şîri inşâd buyurdıklarında :

Lâ ḫayra fi 'ilmin izâ lem yekün lehu Bevâdiru taḫmî şafvehu
en yükedderâ

Ve lâ ḫayra fi cehlîn izâ lem yekün lehu Ḥalîmün izâ mâ ūri-
de'l-emru eşdarâ¹³

11 Bu âyet, Kurân-ı Kerîmin şîir ve şairle ilgili olmak üzere arka arkaya dört önemli âyetinin sonuncusudur. Şuarâ Suresine ait olan bu âyetlerin sırasıyla anlamları şöyledir : Şairler(e gelince), onlara da sapıklar uyarlar. Onların her vadide gerçekten ifrata (mübalâğaya) düşegeldiklerini ve gerçekten yapmayacakları şeyleri söyler (insanlar) olduklarını görmedin mi? *Ancak, iman edip de iyi amel (ve hareket) de bulunamıyalar, Allahı çok zikredenler ve zulme uğratıldıklarından sonra (o zulmedenlerden) öçlerini atamıyalar böyle değildir.* O zulmedenler yakında hangi inkılab ile sarsılacaklarını bileceklerdir.

12 «Muhakkak Allâh, Ḥassân (b. Sabit)'e Cebrâil ile yardım eder». Bunu hemen izleyen diğeri Arapça ifadenin anlamı da şöyledir : «Ey Allâhım, ona (yani, Ḥassân b. Sabit'e) Cebrâil ile yardım et».

13 Anlamı : «Bir ilimde, temizliği bulanıklıktan koruyan özellikler yoksa, o ilimde fayda yoktur. Bir cehaletde, imkansız bir işi yapmaktan vazgeçecek halimlik bulunmazsa o cehaletde de hayır yoktur :»

Sultân-ı dîvan-ı Risâlet-'unvân 'aleyhi ve'alâ âlihi's-şalâtü ve's-selâmü'l-ekmelân cenâbları iki kerre, «Lâ yefzuzu'llâhü fâke» du'âsıyla şeref-yâfte-i ikrâm buyurdılar ki, Kerîm-i Mennân senin agzını bozmasun, ya'ni, dış-lerin düşmesün ki, mehâric-i hurûf-ı Kur'âniyyede noğşân ve sühan-sâz oldukça halecân-ı lisân mübtelâsı olmayasın, dimekdür, didiler. Bu eşer-i mu'teberiñ ricâl-i senedi Tirmâh¹⁴, 'Adiyyi Tâbi'i ve Ferazdağ ve Dikü'l-Cinn 'Abdüsselâm ve İmâm-ı Süyûtî emşâli, a'lem-i şu'arâ ve eş'ar-ı 'ulemâ ile silsiledârdur. Ühibbü's-şâlihîne ve lestü minhüm. Ve ol du'â-yı vâlâ-yı. Sultânü'l-enbiyâ 'aleyhi't-tehâyânîñ semere ve eşeridür ki, ikiyüzotuz yıl mu'ammer olup her bir dış şeyhûhet hükmiyle rahne-dâr ola, yerine biri dahi derhal nâbit olurdu, didiler. Kays bin el-Rebî' rivâyetiyle İşâbe'de muşarrahdur ki, Hâdramî bin 'Âmir, bezm-i sa'âdet-cezm-i Nebevî'de, eş'ar-ı bisyâr inşâd eyleyüp ez-cümle bu beyt'i irâd eyledikde :

Ve in dehasü'l-kerhe fa'fü tekerrumâ
Ve in ketemû 'anke'l-hadîse fe lâ tesell

buyurdılar : «İnne mine'l-beyâni le-sihran»¹⁵. Merzübanî der ki, beyt 'Alâi Hâdramî'niñdür. Me'âli : Ehl-i fesâd bir kârı ifsâd eyleseler, kerîmler haşleti olan 'afv ile mu'amele kıl. Ve eger muflûbuñ olan emriñ haberini senden setr iderlerse, ol kelâm nedür, deyü sü'âl eylemeyüp te-câhül ile mücâmele eyle, dimekdür.

Ve aşhâb-ı kirâm'dan çihâr-yâr ve 'aşere-i pür- (132-b) istibsâr ve sâ'ir şığâr u kibâr, cümlesiniñ kalîlen ve keşîran eş'ar-ı âbdârları oldığı, şübüt-yâfte-i ehl-i rivâyet ve âşârdur. Cümlesini mücelled-i müstakîl'de isti'âb dahi muhâl olması âşikârdur. Lakin, «El-mer'ü 'adüvvün li-mâ cehilehu» merhûmı üzre, recmen bi'l-ğayb, kadh u zemm eylemek (ehl-i) İslâmda 'ayb ve emr-i na-meşrû'-ı bî-reyb'dür, ki dimişler :

Cühûdü fazîleti's-su'arâi gayyün
Maḥat Bânet Su'âdü zünûbe Ka'bin
Ve tefhîmü'l-medîhi min el-reşâdi
Ve a'let ka'behû fi külli nâdi¹⁶

14 Metinde bu ismin sonu açıkça harekelenerek kendisinden sonraki isme bağlanmakla birlikte, araştırmalarımızda böyle bir isme rastlayamadık ve bu isimle Tirmâh b. Hakîm et-Tâi'nin kasedilebileceğini düşünerek kelimeyi müstakîl olarak aldık.

15 «Muhakkak ki bazı ifadelerde büyüleyici bir tesir vardır.»

16 «Şairlerin faziletini inkar etmek sapkınlıktır. «Övgüyü anlatmak (anlaşılır hale getirmek) akıllı bir iştir. «Bânet Süâd» kesidesi, Ka'bin günahlarını silip gö-

On altı buhûr-ı 'arûzî Halil-i Nahvî tertîb eyleyüp evzân-ı tabâyi'-i 'Arabî 'arbâ andan hâric olmadığı müsellemler-i 'urefâdur. Ve binâ-i 'arûz üç nev'dür. Biri sebep ki hafif veyâ şakıldır. Ve biri veted ki, mecmu' veyâ mefrûkdur. Ve biri dahi fâşıla'dur ki, şugrâ veya kübrâ'ya münka-simdir. Bu bahşede dâir sühan-ı müşbi', Dîvân-ı H. Murtaza kerreme'llâhü vechehu'ya, hadd-i nâ-şinâsâne cesâret olunan şerhimizin âhîrinde îrâd olunmuşdur. Müstef'ilü fâ'ilün fe'ül; Mesâ'ilü küllühâ füzül. Kad kâne şî'rü'l-verâ şahîhan min kabli en yülede'l-Halil¹⁷.

*Ürcûze ve Recez*¹⁸ : Vezni kaşîr olan şî'rüdür. Bazı menâkıb anuñla başt olunur.

İsti'âre : Bir lafzın ma'nâ-yı aslıyy-i haqqîsinden 'âriyeti mecâzisine nakl oluna. Esed ile şeci' murâd olunmak gibi.

*İşba'*¹⁹ : Lügâdde, doyurmak ve ıstılâhda şî'rin-âhîrine gelüp itmâm-ı vezn ider; «Fehayyâke illâ lehu fe keyfe entâ» gibi.

İktibâs : Bir âyet veya hadîsi ahz idüp nazmen veyâ neşren kendi (kelâmı) ile memzûcen îrâd'dur. Meselâ : Çalışup eyle salâhı pîşva Leyse li'l-insânî illâ mâ se'â. Ve biri²⁰ dahi dimişdür : Kesmiş atmışdur anı itme cedel Tîg-ı lâ yüs'elü 'ammâ yef'al.

Ve nice âyât-ı kirâmın ba'zı vekâyı'a târih vuku'ı dahi bu kabildendir. Sâir ıstılâhlâhları dahi çokdur. Her biri beyân olunmak, sebep-i taşdı' olmağa şanâyî' kitâblarına havâle kılındı. Zîrâ, bu mezkûrâtın cümlesinden 'udül olunmak, zarûret-i hâle göre câ'iz olmağa zarûret-i şâ'ire ri'âyet dahi evlâdur didiler. Bu ıstılâh üzere Muşafa Resîm Burûsî'niñ gazelini 'İzzî Süleymân efendi hoş tahmîs eylemişdür.

'Arabî şî'rde ihtilâf vardır ki H. Âdeme nisbet olunduğı egerçi vâkı' degüldür. Ve H. Hızr'ın dahi şî'ri vardır. Kuss bin Sâ'ide, islâmın zahûrından muqaddemce âhirete gitmişdür, anıñ dahi şî'ri olup ve altı yüz

türdü; onun kıymetini her yerde yüceltti.» Bu arapça şiirle ilgili olarak sahife kenarında şu not vardır : «Bu şiir Ebü İshak Gazzî'nin. Bu iki beyit dahi bakıyyesidir :

Ve mâ ihtâce'n-Nebıyyü ilâ kasıdın Müşebbetin bi beynin min Süâdın
Ve lakin senne isdâe'l-eyâdî Ve kâne ile'l-mekârimî hayru hâdî

17 «Halil (İmâm Halil b. Ahmet) doğmazdan önce de insanların şiiri düzgün idi».

18 Metinde bu madde, sahife kenarında bulunmaktadır.

19 Metinde bu madde, sahife kenarında bulunmaktadır.

20 «Biri» şelkünde okuduğumuz bu kelimeyi metinde «Pirri, Perra, Birri..» şekillerinde okumak da mümkün görünmektedir.

yıl mu'ammer olup ve «karîben (133-a) zuhûr idecek dîn-i cedîd hak'dur; vâsıl olan dâhil olsun» deyü vaşyyet eylemişdür. Ve sâirlerine dahi. ibtidâen şî'r-i 'Arabî ka'il olmağı nisbet iderler.

Ve ibtidâ Fârisî'de eş'âr söyleyen, meşâhîr-i şu'arâ'dan Ca'fer Rû-değî'dür ki, iki yüz yirmi dokuz târihinde rişlet eyledi. Ve ibtidâ Türkî şî'r, Hz. Mevlevî ve sâ'irlerine dahi nisbet olunur ki, buyurur : Kelâmından olur ma'lûm kişinûn kendi miqdârı. Ve Yırtılmış²¹ 'Acemî dahi Tevhîd-i Ef'âl'de dir ki :

Koçun boynuzu egri kılan sen — Sığır kuyruğunu toğrı kılan sen

Ve ibtidâ Rûm'da Türkî manzûme-i Mevlid-i şerîf icâd iden 'Ivaz Paşazâde nâmdaşım Şeyh Süleymândur.

Ihâm : Beytiñ ma'nâsı zü'l-vecheyn ola : «Gerçi hattât olduñ amma tâsı yok». mışra'ı gibi.

*Bahr-ı tavîl*²² : Bu isim ile ma'rûf bir nev' şî'r dahi vardur ki, devâvîn-i eslâfda Zâtî ve Hayyî²³ efendiler gibi görülür. Lakin vaktimizde metrûkdür.

Beyt : Bir vezn üzre iki mışra'dur. Kâfiyeleri tevâfuk eylemek şart degüldür. Şî'r ile müterâdifdür.

Tâc : Maқта'dan soñra anıñ mefhûmunı tekmîl ider; eger muktezî ise.

Târîh : Ta'rîf-i vaqt ma'nâsına mu'arrebdür. Bir emriñ vuķû'ı senesi hâturdan gitmemek için lafz-ı Türkî veya 'Arabî ve Fârisî veyahut hısâben, nazm veya neşr ile münâsib maħalle kayd olunan terkîbdür ki, meşelâ maqlûbı olan hayrât ve sâir mecmû'a gibi maħalde işbâtdur. Anıñ dahi lafzîsi ve hısâbîsi olup cem'i maqbûldur. Meşelâ, «El-İstîlâhâtü's-şî'riye»²⁴ bu tesvîdiñ hitâmına târih ve ism olur. Ebced hısâbı medâridur ki Lügat-ı Şâhidî âhîrinde beyân olunmuşdur. Fakat ism-i Celâl'de ihtilaf vardur ki, otuz altı hısâb iderler. Zira sâ'ir müşedded harfler bir hısâb olunur. Lâkin ism-i Celâl müşedded iken taħrîrde mer-sûm olmağla iki 'add olunup altmış altı hısâb olunmak evlâdur.

21 Bu isim, böyle okunacak şekilde açıkça harekelenmiştir.

22 Metinde bu madde, sahife kenarında bulunmaktadır.

23 Bu isim, kendisinden önceki «vay»'la birlikte «Vahyî» şeklinde de okunabilir.

24 Bu tamlamayla ilgili olmak üzere sahife kenarında şu not vardır : «İsm-i kitâb : El-İstîlâhâtü's-Şî'riye 1187».

Tecnîs-i hat : İki lafızlar, şüreti bir, lâkin edâ ve ma'nâları muhâlif ola, aña cinâs-ı tâm dahi dinür. Eger bir harf tegayyür iderse, cinâs-ı nâkış dinür. Eger ba'zı nokta tebdîliyle olursa muşâhâf dinür. «Garreke 'İzzüke» gibi.

Tahmîs : Şi'irden her bir beyt'e üç mısra' izâfe ile beş mısra' eylemekdür ki, evveline zamm olunur. Eger tevsit olursa pervâzî olur. Beş zamîme ile tesbî' dahi iderler.

Teşbîb : Nesîb gibidür ki gelür; ancak farkı, 'alâ tarîkı's-sikâye vukû'ı zamânında nakle dinür. Nesîb, ba'de bu'd beyândur.

Taşhîf : Bir terkîbde kelimeniñ noktaları tebeddül idüp terkîbden (133 b) ma'nâ-yı dîger zuhûrı (gibi) ki, «senukribüke kalânîsâ; Senukri'üke felâ tensâ» olur.

Ta'miye : Bir mısra' bir emre târîh vâkı' olmak için hisâb olunur. Bir iki ziyâde veya noşsan geldikde, kendide veya mısra' evvelinde aña imâ eylemek ta'miyedür. Meselâ : Sultân 'Îsâ nâm şâhzâde vilâdetine : «Nâm-ı 'Îsâ gökden indi şüphesiz şehzâdeye» mısra'ı beş ziyâde geldikde, «he» (Q)'siz ta'bîrini istiñdâm ve ta'miye i'tibâr eylediler.

Takîf : Bir mevzûn mısra'ın vezninde hâlel ve 'ademini tecrübeten, vezni, buhûr-ı 'arûzdan bulunup tatbîk eylemekdür.

Takfiye : Lügat'de, bir kimesnenün kafâ'sında ya'nî ardında gitmek; şî'rde, kâfiyeye ri'âyet ve nesak-ı vâhid üzre diğkat eylemekdür.

Tarîf : Lügat-ı 'Arapdan gayride bulunan kelâmı bir âhar dile tercüme eylemekdür ki iki tarafın biri 'Arabî olmaya.

Tercüme : Bir dilden bir kelâmı lisân-ı dîgere tebdil eylemek. Meselâ 'Arabî veya Fârisî sühan Türki'ye tağyîr olunmakdur.

Tercî-i bend : Üç veya yedi şî're dirler ki, her şî'riñ kâfiyesi başka ve arası bir ma'la'la bend ü faş olunur. Kâfiyede şî'r-i sâbîka ve lâhîka dahi muhâlif ola; ve her fâşılâ'da bend olan ma'la' tekrar oluna, tağyîr olunmaya. Lakin cümlesi vezinde yeksân ola. Eger ol bend olan beyt tekrar olunmayup her bend bir başka beyt olursa ana terkîb-i bend dirler.

*Temcîd*²⁵ ki, 'Abbâsiyye devletinde Bağdatda zuhûr ve tertib idenlerden biri Ebû Yaqtadır. Haber-i seçviñ işâ'at ve ifşâsına vesile olduğı

25 Metinde bu madde, sahife kenarındadır.

cihetden kûmâ lafzıyla şöret buldı. Hâşiye-i şerh-i Bürde'de 'Abdülkâdir yazmıştır.

Câize : Şâ'ire mediha'sı mukâbelesinde 'atâ olunan 'atıyye'dür. Sebeb-i tesmiyesi böyle muşarrahdur ki, İbn Züheyr'e 'atâ-yı Bürde-i şerife buyurulduğu sünnet-i seniyyesine ittibâ' ile, eger şâ'ir-i kasîde-gûy'a bir hediye bahş eylemezse sünnete ri'âyet eylemediği için memdûhı hicvîñ cevâzı iktizâ eylediği sebeb-i tesmiyedür ki, şâ'ir dimiş : Hest câ'iz ber û hecâ güften²⁶.

Hüsn-i maîla' : Peyrev olan beyt'e dirler. O dahi maîla' olursa maîla'-ı şânî dinür.

Hamse : Bir şâ'ir beş 'aded madde-i müstakıleyi manzûme eyledikde cümlesine Hamse dinür. İbtida Hâce-i Cihân nazm eyledi. 'Atâyî, Nergisî, Nizâmî, Fuzûlî, Müftî Aziz ve Şâbit merhum ve sâ'irinin dahi vardır.

Divân : Fârisî'den mu'arrebdür. Evvelinde kesre ve fetħa dahi sa-
hîhdür. Aslı, divâne'dür. Şâh-ı İrân ve Turân olan Kistrâ, kendi divânî kâtiplerin görüp nâ-şâyân olan hallerine muṭṭali' oldukda, «divâne», yani, bunlar mecnûnlardur, dimişidi . (134-a) Keşret-i isti'mâli sebeb-i kaşr olup «divân» kaldı. Yahud, «şeytan» ma'nâsına olan «dîv»'iñ cem'idür ki, kâr'larında zekî ve hadîdü'z-zihn ve hazık olmağla ıtlâk olunur ki defter-i husşâb'ıñ celî ve hafî olan ümûrına vâkıf olurlar. Durûb'dandur ki, böyle olan kimesneye, şeytan fikirli dinür. Fâide : Kuzât ve vülâta ibtidâ defter-i hisşâb tertîb ve kâtipler ta'yîn iden Hz. Fârûk'dur ki, Dede Cönki nâm Hâşiye-i Şerħ-i 'İzzî'de yazdığı, Elsine-i Selâse'de²⁷ beyân olındı.

Zeyl : Maḳta'dan sonra yazılan bir veya dahi ziyâde ebyâta dinür.

Zü-beyt : Murabba'da zâhir olur.

Rübâ'î : İki beyit iki kâfiye üzre ve vezinleri vâhid olur ki kıṭ'a gi-
bidür. (Maîla' yokdur)²⁸.

Reddî'l-'acv 'ale's-şadr : Bir beyitiñ bir lafz, iki mışra'ında dahi îrâd olunmaktur.

26 «Ona hiciv söylemek caizdir».

27 Bu isim, Müstakimzadenin, «Kanûnü'l-Edeb fi zabti Kelimâtü'l-Arab» ter-
cümesinin adı olup sahife kenarında bununla ilgili şu not vardır : «Elsine-i Selâse
(1183), lügat'de, «Kânunü'l-Edeb» nâm kitabın tercümesidir ki ismi tarih olmuştur».

28 Parantez içindeki bu ifade, başta da belirttiğimiz gibi, Esat Efendi nüsha-
sına aittir (bkz. 38b).

Redîf : Kâfiyeden sonra olan kelimedür. Mesela : «âşiyân olur, sâ-yebân olur» siyâkında olan şi'riñ, «olur» lafzı redîfi; ve elif ve nûn kâfi-yesidür.

Rakam : 'Aded-i hisâbda olan resmlerdür. «Kitâbün merkûmün» kerimesinde hatt-ı firîşteğân rakamdur dimişler.

Sec' : Qur'ân işlâhıdır ki, müsecca', muḳaffâ demek olur; her bir kıt'asına «fâşıla» dinür.

Şi'r : Dîbâce zeyl'inde anıla şürû' kılındı. Amma şi'r-i mantıḳı, kı-yâsün müellefün min el-muḳayyelât ile ta'rîf olunur. Çendân bahşimizle münâsebeti nâyâbdur.

'Aks-i müstevî : «Kalb» dahi dinür. Tâden ve 'aksen okunur. Mesela, «Tılsım ḫayrâtın ve hüve târîḫun müsellaḫ» gibi. «Nâdân» gibi.

Gazel : Hüsn-i ḫaḫḫ u ḫâl-i maḫbûb ḫaḫḫında inşâd olunan şi'r-dür. Zemanımızda şu'arâ, girdikleri kapudan çıkmayup her beyt-i gâ-zel'de mefhûmları teḫâlûf üzredür. Meselâ : Bir beytde ḫaḫḫ maẓmûnı yazup ve bir beyt ḫâl'den nişân virüp ve bir beyt dahi pend ve bir beyt taşavvuf ve maḫḫa'da temedduḫ ider oldılar.

Fihris : Fihrist'den mu'arrebdür ki, Fârisî'de «maḫsemü'l-mâ» ma'nâsına olup «fi'lil» vezinen naḫḫ ile tenḫiş olındı. Bir kitab veya mec-mû'ada olan maddelerin zıkr olundığı, kaḫıda rakam ile işaret olunur.

Kâfiye : Şi'rin âhiri aña binâ olunan lafızdur²⁹.

Ḳasîde : Tokuz'dan ebyâtı ziyâde ola. Beyân-ı maḫşad tamam olduk-da ḫatm ider.

Kıf'a : Üç beytten tokuz'a varınca kaḫ beyt olursa; fakat âhirleri kâfiye-i vâḫide üzre ola. Târiḫ beytine muḫaddeme olunan ebyâta dahi dirlir. Maḫla'ı olmak şart degüldür.

Ḳalb-i lafzî : (134-b) Bir kelimedür ki, ba'zı ḫurûfında tebdil-i me-kân olunsa yine ma'nâ-yı evveli müfîd olur. Abherî, lügat-i Qur'ân'da, 'amîḫ bir ma'nâyadur, didi. Şemsü'l-Edeb'de, maḫy ma'nâsına «ḫams» ve «ḫass» yeḫsândur dimişdür. ḫuffâş, ḫuşşâf gibi.

29 Bu maddeyle ilgili olarak sahife kenarında şu not vardır : «İmâm Fahr, Ke-birde der ki, şiirin kâfiyesi şiire tâbi ve anın isrine iktifa ve tebeyyet eylediği için tesmiye olundu ki, insanın kafası âhir-i bedenidir».

Girizgâh : Maḥall-i firâr³⁰ ki, kaçamak yiridir. Qasidede muḳaddime tamam oldukda şürû'-ı merâm maḳamı dimekdir.

Lügaz : Fi'l-aşl ḥucr-i yerbu' ki yaban faresiniñ yuvasıdır. Andan, bâzî-i berd, ya'nî, bilmece ve yañıltnaç söyleşmekle mülâ'abe ve mülâ-
tafe eylemek ki, murâd ve maḳşûdı ihfâ ve sü'al tarîkıyla tertîb olunan şeydür ki evşâf zikr olunup mevşûf mesturdur. Mu'ammâ'da maḳlup ma'lûm, lakin tarîk-ı istihrâcı mestûrdur. Meşelâ, dimişler : Çîst ân kün-
bed-i revân be-dü der.

Mürderâ zinde mî-küned be-nazar

Meşnevi : Müşennâ'ya mensûb dimekdir. İki mışra', maḳla' gibi yek kâfiye üzre, ba'dehu, iki dahi revîş-i diğere üzre ola. Fâriside dübeyt dinür.

Murabbâ' : Çâr mışra'dur ki, iki beyt olup üçüncü mışra'dan gayrisi yek-kâfiye'dür. Lakin vezninde teḫâlûf üzre olur ki, iki veya üç vezn üzre her biri bir veznle dahi olur. Dört mışra' olmağla erba'a madde-sinden murabba' deyü ism ta'yîn olundu. 'Arab'dan 'Acem'e naql olunup dü-beyt deyü yad ve tefhîm olunurken, 'Arab dü-beyt kelimesin, zü-beyt ile ta'rîb eyledikde, dâl'i tenkîḫ ve i'câm olundu ki, murabba'ın ism-i mu'arrebî olmuştur. Ve fenn-i 'aruzda murabba'ın evzân-ı mışra'ları te'addüd ve teḫâlûf eylemekle bu murabba' rübâ'ıyyü'l-vezn inşâd olunmuşdur;

Nâdice 'aceb rübâ'î-i nev-peydâ
Her mışra'ı bir vezn iledür cilve-nümâ
Her rükni kenâr-ı yem'deki hâne gibi
Bir cânibe meyl eylemek ister gûyâ

Ve veznleri müretteben bunlardur :

Mef'ûlü mefâ'ilün mefâ'ilün fa'
Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilün fe'al

Mef'ûlü mefâ'ilün mefâ'ilü fe'ul
Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilün fa'

30 Buradaki «firâr» kelimesinin metindeki yazılışının «kârâr» şeklinde olduğuna da dikkat çekmek isteriz.

Mîrzâ Faşîhî'nin bu rübâ'î'si üç vezni üzredür :

Ey rûy-ı türâ terceme der dîn-i muşhaf
 Ve zi hâl ü haşet yâfte tezyîn muşhaf
 Yek nokta sehv der-heme rûy-ı tü nîst
 Gûyâ be-ḥaṭṭ-ı muşannifest in muşhaf

Evvelki iki mışra'ların vezni budur :

Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilün fa' (135-a)

Üçüncü : Mef'ûlü mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ül.

Dördüncü : Mef'ûlü mefâ'ilün mefâ'ilün fa'

Müveşşah : Her beytiñ veya mışra'ın evvel ḥarfleri cem' olsa, bir isim peydâ ola ki, ma'lûbuñ isminden birer ḥarf ta'biye olunmak kaçd oluna. İbn Muḳrî'nin 'Unvânü's-Şeref'de olan san'atları gibi³¹.

Mersiye : Meyyitiñ ḥüsn-i ḥâlin yâd ve ta'dâd eylemekdür.

Müstezad : Bir şî'r-i tâmm'e, bir «mef'ûlü fe'ülün» gibi kelâm ilhâkiyle ziyâde eylemekdür ki, anda dahi kâfiye ve redif iltizâm oluna. Çiftesi dahi olur. Sadesi, Şekâyık'da Hızır Beg ve İbn Neccâr tercümelelerinde mezkûrdur. Ve çiftesi böyledür :

Dil bülbülünün zârı ruḥ-ı âle mi bilsem
 Her dem ider efgân
 Ḥasret ile nâlân
 Hûnâbe-i çeşmim o güle jâle mi bilsem
 Ya rîze-i mercân
 'Ayniyle akar kan

Müsemmat : Dü mışra'ı çâr pâre kılınup üç kıt'ası bir kâfiyede ola. Es'ad Efendi fetvâsına bu târiḥ gibi ki, her pâre târiḥ'dür :

Geldi ḳadr-i 'ilme ḥürmet (1161) Menba'-ı cem'-i fütüvvet (1161)
 Müftî-i kâmil-fetânet (1161) Şeyḫulislâm-ı ḥalîm (1161)

31 Bu maddeyle ilgili olmak üzere sahife kenarında şu not vardır : «Müveşşah : Nazmla icrâ olunmak ilk defa Megârîbe'den zuhur eylediği, Bürde şerhi İbni Hişâm'a Abdülkâdir-i Bağdâdî haşiyesinde ve İbni Senâü'l-mülk kâzi-i ecell hibetullâh tehzib eylediği Hulâsa-i mecid'de musarrahdır. Sebeb-i tesmiye, bazı edâda vişâh-ı aḡsân-ı eşcâra müşâbehetidir.»

Meşûr : Meşelâ, gazelinî mışrâ'-ı evveline şânî, ve şânî'sine mışrâ'-ı evvel izafesiyle beş beyt'i on beyt olur.

Mısrâ' : Kapu kanadı ma'nâsına lügat'dür. Taşrî', takfiye demek ki, kapunun bir kanadı ma'nâsına olan mışra' için cenâh-ı şânî gibi bir mışrâ' dahi izâfe ile bir beyt eylemekdür.

Maîla' : Şi'riñ evvelki beytine dinür ki, dü mışrâ' yek kafiye üzre ola.

Mu'ammâ : Bir beytidür ki, ma'nâ-yı tâm-ı şâ'irânesi zımnında murâd olan lafz, şan'atla ihfâ ve ta'miye ve ta'biye olunmuş ola ki mad-desi 'ayândur. Ve ism-i maîlûb beytiñ üzerine yazılır. Ve bu fende ri-sâleler vardır. Ve nahv'de isti'mâli gâlibdür. Lügaz fıkıh'da şâyi'dür. Eşbâh'da dahi bâb-ı maşşuşı vardır. Ve Ferâ'iz'de mü'âyât ve lügat'de ehâcî dinildi; müfredi uhcıye, vezn ü ma'nâda ülkıye'dür³². Hıcv, bu maddeden neşr ile hicv'dür. Bu beyt-i fakırâne'den her ism-i maîlûb isti-tihrâc olunur; terâdüf ve intikâd tarıkıyledür :

Kesb-i kemâl eyle o hürşid-i leîâfetden çü mâh
Ser-tâ-kadem her 'üzzına 'âşık toynca kıl nigâh

*Müfred*³³ : Evvel-i vaz'ında bir beyt ola. Kafiyesi mültezem degüldür.

Makîa' : Şi'rin âhır beytidür ki, şehbeyt'dür. Şâ'ir kendi maîlaşını anda irâd ider. (135-b).

Müntehab : Bir kaşide veya manzûme-i keşretü'l-ebıât'dan lüzümlü olanları râbıta üzre ahz ü tanzîm eylemekle peydâ olan eserdür.

Nesîb : Maîbübesini şâ'ir vaşf idüp ve kendi hâlini ve anınla me-yânlarında mâcerâ-yı hâlâtı ba'de zemân 'alâ tarıkı'n-naql yâd ve inşâd eylemekdür.

Nazm : Kelâm kağı lügat üzre olursa anı vezn ile şî'r kılmakdur ki, nizâm-ı hayt'u'l-le'âlî ma'nâsına silk mutlakâ hayt'dur.

Nazîre : Bir şâ'irin şîirde murâdını ta'bîr-i âşer ile edâya dirler. Eger mefhûmları teîâlûf ve 'aks üzre inşâd olunursa nakîz dinür.

³² Bu kısım ile ilgili olmak üzere sahife kenarında şu not vardır : «Uhcıye, hicâ'-dandır. Hicâ, akıldır. Akıl mütemerrrin oldukça anınla kuvvet gelir, deyü Şems-i Gazzî'den maîkîdür».

³³ Metinde bu madde, sahife kenarındadır.

Nakîz : Nazîre'den bir nev'dür ki, andan ma'lum oldu.

Vezn : Nazm ile meyanlarında tesâvî vardır. Mevzûn, manzûm demek olur. Farkları kalîldür.

*Hicv*³⁴ : Bir kimesneyi nazm'la zemm'e dirler. Neşr ile olursa hicv dinür. Nisbet olunan emrin vukû'ı var ise gıybet; ve eger gayr-i vâkı' ise iftirâdur. 'Aşamena'llâhü ve iyyâküm'an mişli zâlik³⁵.

Temmet tahrîr ve hateme't-takrîr. Hâmiden lillâhi Rabbi'l-'âlemîn ve muşalliyen 'alâ cemî'i'l-enbiyâ'i ve'l-mürselîn. Siyyemâ, Habîb-i Rabbü'l-'âlemîn. Muhammedin hâtimi'n-nebiyyîn ve 'alâ ehlihim ve aşhâbihim ecme'ine't-tayyibine't-tâhirîn. Ve şahâbetihi'l-muhtârîn ve't-tâbi'ine lehüm bi-ihsânin ilâ yevmi'd-din. Mine'l-e'immeti'l-erbe'ati'l-müctehidîn ve muqallidihim el-müstersidîn ve meşâyihî ehli't-tarîkati'l-'ârifîn el-vâsılînebi-hakkı'l-yakîn ve'n-nâ'ilîneli-yakîni'l-yakîn. Fenercû en yücma'nâ ma'ahüm fi civâri Rabbü'l-'âlemîn ma'a'l-âbâ'i ve'l-ümme'hâti ve'l-evlâdi ve'l-benîn. Allahümme infa bi-hâzihi'r-risâleti sâ'iri'l-mübtedi'in ve lâ tuzig kulûbenâ bi-mâ-zâgat kulûbü'l-mübtedi'in ve en terfe'a 'an beşâ'irinâ gışâvete'l-cehli bi-envâri 'ilmi'd-dîn, Âmin ve's-selâm.
Temmet

34 Sahife kenarındaki şu not bu maddeyle ilgilidir : «Üncü'l-müşrikîn» hadisi ziyâdâtda mestürdür. Hassân'a hitâben vârid oldu. Mefhûmu bu ki, Ey Hassân, sen ehl-i şirki hicv ve zemm eyle, Rûhulkuds senin maiyyetindedir. Câyize bedeli olur».

35 Asamena'llâhü. : Allâh bizi ve sizi böyle bir şey yapmaktan korusun. Hicv maddesiyle ilgili olarak ayrıca «Muammâ» maddesine bkz.

Şahıs ve kitap adları dizini

- Abheri, 134b
 Abdülkâdir-i Bağdâdi, 133b, 135a
 (kenar)
 Âdem (A.S.), 132b
 Adiyi Tâbi'i, 132a
 Ahsenü'l-hadis, 131a
 'Alâi Hadramî, 132a
 Atâyî, 133b
 Âyât-ı mevzûne, 131a
 Aziz (Müfti), 133b
 Bürde, 132a, 133b
 Bürde şerhi, 135a (kenar)
 Câmî (Molla), 131a
 Câmî-i Süyûti, 131b
 Cevhere şerh-i kebiri, 131a
 Dede Cöngü, 134a
 Dikü'l-cinn Abdüsselam, 132a
 Divân-ı Hz. Murtaza, 132b
 Ebû Leyli Kaysü'l-Ca'dî, 132a
 Ebû Yakta, 133b
 Elsine-i Selâse, 134a
 Esad Efendi, 135a
 Fahr (İmâm), 134a (kenar)
 Fârûk (Hz. Ömer), 134a
 Fazıl Emin, Sadrüddin Mollazâde,
 131a
 Ferazdak, 132a
 Fevâid-i Hâkâniyye, 131a
 Fuzûlî, 133b
 Hâce-i Cihân, 133b
 Hadîs-i Erbein, 131a
 Hadramî b. Âmir, 132a
 Halil (b. Ahmet), 132b,
 Hassân (b. Sâbit), 131b, 132a, 135b
 (kenar)
 Haşiye-i şerh-i Bürde, 133b
 Haşiye-i Şerh-i İzzî, 134a
 Hayyî (veya Vahyî), 133a
 Hızır (A.S.), 132b
 Hızır Beg, 135a
 İbn Hişâm, 135a (kenar)
 İbn Mukri, 135a
 İbn Neccâr, 135a
 İbn Senâülmülk, 135a(kenar)
 İfsâ (Şehzâde), 133b
 İsâbe, 132a
 İvazpaşazade Şeyh Süleyman (Çe-
 lebi), 133a
 İzzî Süleyman, 132b
 Ka'b b. Züheyr, 132a
 Kays b. El-Rebi', 132a
 Kebîr, 134 (kenar)
 Kuss (b. Sâide), 131b, 132b
 Lebid (b. Rebia), 131b
 Lekânî (Şeyh), 131a
 Lüğat-i Kurân, 134b
 Lüğat-ı Şâhidî, 133a
 Merzübânî, 132a
 Mevlevî (Hz. Mevlânâ), 133a
 Mevlid-i şerif, 133a
 Mustafa Resim Burûsi, 132b
 Nâbiga, 132a
 Nergisi, 133b
 Nevevî, 131b
 Nizâmî, 133b
 Okçuzâde Nişancı Şâhi, 131a
 Rûdegî, Câfer, 133a
 Sâbit, 133b
 Süyûti, 131b, 132a
 Şekâyık, 135a
 Şemsü'l-edeb, 134b
 Şems-i Gazzî, 135a (kenar)
 Şerîd-i Sahâbi, 131b
 Tevhîd-i Ef'âl, 133a
 Tırmâmâh, 132a
 Unvan-ı Şeref, 135a
 Ümeyyetü'bnü Ebi's-Salt-ı Câhilî,
 131b
 Yırtılmış 'Acemî, 133a
 Zâtî, 133a
 Züheyr (Ka'bb.), 133b